Др Оља Мунитлак Ивановић¹, ванредни професор

Универзитет ЕДУКОНС, Сремска Каменица

Факултет пословне економије

МСц Петар Митић², асистент у настави

Универзитет ЕДУКОНС, Сремска Каменица

Факултет пословне економије

Др Слободан Поповић³, интерни ревизор

ЈКП „Градско Зеленило“ Нови Сад

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ТЕХНИЧКО - ТЕХНОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ – САВРЕМЕНИЈЕ ДРУШТВО И/ИЛИ ГЛОБАЛНА ЕКОЛОШКА ПРОПАСТ*

САЖЕТАК: Глобализација као трећа фаза процеса интернационализације у светској привреди, директно је повезана и међусобно условљена научно-технолошком револуцијом. Ово није случајно, јер није у питању само друштвена појава која одређује живот људи, него појава која узрокује низ промена у самој суштини друштва. Глобализација и технолошке промене су одредиле свакодневни, приватни и пословни живот људи. Међутим, питање које се поставља

1 oljaivanovic@eunet.rs

2 petar.mitic@educons.edu.rs

3 slobodan.popovic49@gmail.com

* Овај рад је део истраживачких пројеката под шифрама 47009 (Европске интеграције и друштвено-економске промене привреде Србије на путу ка ЕУ) и 179015 (Изазови и перспективе структурних промена у Србији: Стратешки правци економског развоја и усклађивање са захтевима ЕУ), финансираних од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

јесте колико је глобализација и развој технологије и науке реално повећао људске слободе или ови процеси представљају нову опасност за човечанство. Интензивирање ратних сукоба у скоро свим деловима света, настанак нових и повратак старих болести, неписменост, незапосленост, миграције становништва, смањење залиха природних ресурса, загађење воде и ваздуха, климатске промене и други облици друштвених, економских и еколошких катастрофа су наша реалност, коју можемо повезати управо са новим глобалним токовима. Еколошки ризици и еколошке катастрофе које су се интензивирале, су добрим делом последица неконтролисане и преобилне производње, која је узроковала негативне екстерналије. Да ли су глобализација и технолошки развој, донели више добрих или лоших последица је питање за стручњаке из свих области. Одговори на ова питања су контроверзни и различити, а покушај, макар и делимичног одговора на ову дилему је предмет истраживања овог рада.

Кључне речи: глобализација, техничко-технолошке промене, друштво, еколошке последице

УВОД

Крај XX и почетак XXI је снажно детерминисан процесом глобализације и техничким достигнућима са последицама које су далекосежне и историјске. Данашње окружење карактеришу брзе техничко-технолошке промене и открића, али и брзо застаревање у овим областима: компјутеризација, променљива тржишта, преобимна понуда, нови облици финансијских кретања, процеси транзиције, развој нових постмодерних култура и комуникација, итд. Полазећи од ових обележја, може се рећи да је глобализација процес повезивања на основу економске и технолошке условљености различитих друштава у односе међузависности и културне повезаности, што уз нове технологије и средства комуникације креира јединствено светско друштво (Марковић, 2002, стр. 219-234). Међутим, као и свака појава, глобализација има своје добре и лоше стране. Једна од лоших страна је негативан утицај на еколошке проблеме који попримају глобални карактер и који понекад прерасту и у тзв. екоцид, што многа витална питања друштва доводе у неодржив положај.

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ДРУШТВЕНЕ И ЕКОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ

Глобализација, као процес међународне интеграције, обухвата све сфере савременог живота и деловања. Новац, технологије, сировине и производи се невероватним брзинама крећу међу националним границама. Идеје, политички, културолошки и друштвени шаблони се крећу заједно са поменутим токовима. А ако се за глобализацију каже да је трећа фаза процеса интернационализације у светској привреди (OECD, 1992), онда треба временски одредити прву и другу фазу. Прва фаза интернационализације почиње крајем Другог светског рата и траје до краја шездесетих година XX века, а доминантну улогу носи светска трговина. За другу фазу, која је карактеристична за седамдесете године прошлог века, улога страних инвестиција и конкуренција између мултинационалних компанија је главна карактеристика.

Трећа фаза интернационализације, односно процес глобализације, је почела током осамдесетих година XX века и одвијала се под утицајем технологије. Да би нека компанија могла да учествује у међународној утакмици, она се мора ослањати на све сложеније технологије, максималну флексибилност, производе прилагођене конкретном тржишту и широку мрежу снабдевача. (Грачанац, 2009, стр. 11). Спремност да се иновирају, промене, адаптирају и примене нове расположиве технологије, постаје кључни елемент успеха и међународне конкурентности. То је праћено новим облицима инвестирања и новим моделима организације. Креирају се нови облици индустријског пословања: лиценце, споразуми између компанија, подуговарање, заједничка улагања, али се стварају и нове интернационалне организације у области истраживања, информација и производње. Ови нови облици индустријског организовања често доводе до измештања производних процеса из матичних земаља у мање развијене земље са јефтинијом радном снагом и нижим еколошким стандардима. Тиме се еколошка слика мање развијених земаља мења и оптерећује еколошким проблемима и новим трошковима негативних екстерналија (Мунитлак, Голушин, 2012, стр. 32-44).

Глобализација је донела огромне промене како у производњи тако и у домену трговине и инвестиција. Међутим, глобализација производних активности праћена је поремећајима у међународним економским односима, растућим тензијама и новим поделама у области инвестиција и трговине. Издвајају се и јачају регионалне групе (Европска унија, Северноамерички споразум о слободној трговини, азијско-пацифички регион), али се исто-

времено појављују новоиндустријализоване земље са све већим учешћем у светском извозу.

Када се говори о мерењу глобализације, постоји велики број проблема, пре свега везаних за методологију израде одговарајућих индекса који на адекватан начин обухватају свеобухватан процес као што је глобализација. Државе које имају мање површине и мањи број становника се, у великом броју случајева, боље позиционирају, али оне, да би опстале, лакше прихватају глобалне тенденције. Посебно је интересантан КОФ индекс глобализације, који обухвата три главне димензије глобализације: економску, друштвену и политичку. Првих десет земаља, рангиране по КОФ индексу глобализације, приказане су у Табели 1, док је у Табели 2 дат преглед првих десет земаља, ранжираних по подиндексима.

Табела 1. – КОФ индекс глобализације - најбоље рангиране земље у свету за 2012. годину

Р. бр.	Земља	Индекс глобализације
1.	Ирска	91.30
2.	Холандија	91.24
3.	Белгија	91.00
4.	Аустрија	90.24
5.	Сингапур	87.49
6.	Шведска	86.59
7.	Данска	86.30
8.	Португал	86.29
9.	Швајцарска	86.04
10.	Финска	85.64

Извор: KOF Index of Globalization, доступно на:

http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2015/03/04/rankings_2015.pdf

Табела 2. – КОФ индекс глобализације - најбоље рангиране земље у свету за 2012. годину по подиндексима (економски, друштвени и политички индекс)

Р. бр.	Земља	Економска глобализација	Земља	Друштвена глобализација	Земља	Политичка Глобализација
1.	Сингапур	95.69	Аустрија	91.54	Италија	97.52
2.	Ирска	92.59	Сингапур	90.83	Француска	97.51
3.	Луксембург	91.12	Швајцарска	90.80	Аустрија	96.76
4.	Холандија	90.33	Холандија	90.53	Белгија	96.51
5.	Малта	90.31	Ирска	90.50	Шпанија	96.17
6.	Белгија	87.99	Белгија	90.05	УК	95.93
7.	УАЕ	87.77	Кипар	88.41	Шведска	94.86
8.	Естонија	87.39	Канада	88.36	Бразил	94.23
9.	Мађарска	86.35	Данска	86.79	Холандија	93.52
10.	Финска	84.77	Француска	86.50	Египат	93.46

Извор: КОФ Индекс оф Глобализатион, доступно на:

http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2015/03/04/rankings_2015.pdf

Стварање јединственог економског, политичког и друштвеног просто-ра креирало је ново - *глобално друштво*. Међузависност држава постала је доминантна карактеристика и услов развоја у савременом свету, на коју нису имуна ни економски најјача и технолошки и природним потенцијалима најбогатија друштва (Ковачевић, XLIV, стр. 1). У овом глобалном друштву долази до сусрета и сукоба различитих цивилизација и култура у чијој основи је карактеристичност појединих култура (Хантингтон, 2000, стр. 28). Међутим све различитости цивилизација и глобално друштво имају заједнички проблем – еколошке услове у којима живе.

Глобална еколошка криза је настала као последица интензивног развоја науке и технологије, као основне карактеристике глобализације, које су истовремено побољшале услове живота али имају штетне последице на животну средину а тиме и квалитет живота. Еколошка криза расте и прати степен индустријског развоја развијених земаља и повећања броја становника, јер је присутан начин живота базиран на претераној потрошњи. Ово је повезано са производњом и интензивирањем еколошких проблема. За одржавање животне средине у стању у којем се сада налази, нужно је реди-зајнирање појма прогреса и богатства који се у савременом свету искључиво мери економским показатељима, попут бруто националног производа (Мунитлак Ивановић, Голушин, Јовановић, 2013). Концепт одрживог развоја у том смислу нуди читав низ различитих облика мерења друштвеног богатства који се не мери искључиво економским показатељима. Реч је о *Beyond GDP* иницијативи, која мери реално богатство и благостање

друштва. Индикатори за такво мерење су подељени по областима и темама (Мунитлак Ивановић, Распоповић, Митић, 2014, стр. 166):

- 1) *Gross Domestic Product*
- 2) *Enlarged GDP*
- 3) Социјални индикатори
- 4) Индикатори животне средине
- 5) Индикатори благостања

Суштина овог приступа је у поимању потребе за квалитативном променом односа између природе, друштва и економске развијености, насталог развојем технологије и глобализације. Нужно је дефинисање новог односа природе и економије и њихове међузависности, засноване на чињеницама које указују на негативне последице развоја науке и технологије на животну средину. Еколошке појаве као што су: пораст температуре ваздуха и воде, измена режима падавина, пораст нивоа океана и мора и топљење леда су последице узорковане климатским променама а изазивају проблеме у функционисању глобалног друштва. За глобалну производњу која је у порасту, неопходан покретач су фосилна горива а нужна последица је повећана емисија ГХГ гасова. На графику 1 дат је приказ глобалних емисија CO_2 од потрошње фосилних горива и других индустријских процеса у 2008. години. Ако се потрошња фосилних горива не смањи, стручњаци очекују да ће доћи до даљег глобалног пораста температуре и да ће се он кретати између 4 и 6 степени Целзијуса до краја овог века. Глобално отопљавање, као последица раста температуре имаће нову последицу, а то су учестали урагани и тајфуни, али и даљи раст нивоа мора. Овакве катастрофалне промене сигурно ће довести и до економских и друштвених промена (Голушин и др. 2014, стр. 152-168).

График 1. Глобана емисија CO₂, настала од потрошње фосилних горива и других индустријских процеса у 2008. години (милиони метричких тона CO₂)

Извор: Global Greenhouse Gas Emissions Data, доступно на:
<http://www.epa.gov/climatechange/ghgemissions/global.html>

Опасност од осетљивости економије од еколошких криза је препозната на глобалном нивоу од стране политичких структура, те су на глобалном нивоу усавршени начини и системи за превенцију и одбрану од еколошких и технолошких катастрофа. Наиме, усвајањем Хјого оквирног плана за деловање 2005-2015. као и других сличних оквира, владе држава и међународне организације су овај проблем означиле као један од својих приоритета.

УТИЦАЈ ТЕХНОЛОГИЈЕ НА ЕКОЛОШКЕ ПРОБЛЕМЕ

Општепознато је да се глобализацијом креира јединствен економски простор, а то значи да се осавремењени технолошки процеси једнако глобално одвијају, носећи са собом ризике индустријског развоја који се појачавају у јединственом простору, угрожавајући пре свега, животну средину.

Осамдесетих година XX века дошло је до великих и квалитативних промена и модернизације производних снага а тиме и технолошких услова и начина рада. Развој рачунарских и компјутерских система, оптички каблови, мобилна телефонија, сателитске комуникације и слично су смањили „географску“ разуђеност и олакшали и појефтинили систем комуникација. Ово је довело да јачања моћи мултинационалних корпо-

рација и повећане међузависности држава. Међутим, са једне стране, ови процеси су допринели побољшању квалитета живота али, са друге стране су променили положај човека у радној и животној средини. Индустрија високе технологије која је у почетку имала репутацију чисте индустрије и безбедне услове рада, без штетних еколошких рецидива, више нема те карактеристике. Ново доба са собом носи нову врсту ризика, а ова цивилизација постаје „цивилизација ризика“ (Марковић, 1999, стр.7-16). Ризици модернизације су другачији од индустријских ризика у прошлости, они су глобални, а таква је и њихова претња по глобално окружење, јер се више не могу везати за место свог настанка. Друштво ризика, како би могли назвати данашње друштво, није способно да контролише последице распрострањених технолошких ризика који воде до глобалних еколошких негативних екстерналија. То је друштво у ком процеси производње континуирано смањују природне необновљиве ресурсе. Зарад економског интереса мултинационалних компанија расте реалност од еколошких ризика који не познају друштвене односно националне границе.

Наведене чињенице су разлог забринутости и става еколога и социолога да наша и будуће генерације живе у условима глобалне еколошке кризе која на жалост, има тенденцију раста и пресастања у нови облик – глобално социјално-еколошку катастрофу (Марковић, 2002. стр. 227). Еколошка криза ХХИ века је последица човековог деловања на природу са свим пропратним облицима екстерналија. Из тог разлога уклањање узрока који изазивају еколошку кризу, која има тенденцију да прерасте у еколошку катастрофу, је нужност која захтева озбиљну промену односа економије и друштва према природи, што је управо могуће коришћењем добре праксе и бенефита које пружају позитивни резултати техничко-технолошког развоја. За успостављање таквог односа потребно је обезбедити континуирану равнотежу материјалних и енергетских токова, односно еколошку равнотежу, тј. развити свест целокупног друштва (посебно мултинационалних корпорација) о негативним последицама развоја науке и технике, те нужности уклањања тих последица. Нарушавање природне еколошке равнотеже у глобалном друштву је попримило велике размере и представља фактор нарушавања равнотеже између индустријских, технолошких и демографских потреба (Пантић, 1984, стр. 20).

Све до сада наведено јесте разлог што велики део научне јавности који се бави растућим еколошким проблемима, указује на нужност коезистенције економије, природе и друштва. Део одговора на ове потребе даје концепт одрживог развоја, формално прихваћен и подржан од стране држава и мултинационалних компанија. Као концепт, одрживи развој је

добрио на значају након што је 1987. године на Светској комисији за животну средину и развој (*World Commission on Environment and Development – the Brundtland Commission*) објављен извештај „Наша заједничка будућност“ (*Our Common Future*). Овај извештај је поставио основе за развој и спровођење политике одрживог развоја. Постављена је дефиниција одрживог развоја - развој који задовољава потребе у садашњости без угрожавања могућности будућних генерација да задовоље своје потребе. Поменута формулација је постала општеприхваћена дефиниција одрживог развоја, а такође је постала основа и репер за креирање политике животне средине у многим земљама (Станојевић, Митић, Ракић, 2013). Део решења овог проблема се налази у развијању тзв. зелених технологија, односно у екологизацији процеса производње, посебно приликом развоја нових технологија. Могли би рећи да је екологизација - синхронизација и хармонизација процеса производње са неутралним или позитивним последицама на еколошку средину. Под овим се никако не мисли на враћање производних процеса у застарело и техничко-технолошки превазиђено стање, него константан развој у чијем средишту се налази одрживи развој (економски, еколошки и друштвени). Екологизација производних процеса мора имати глобални карактер. Ово произилази из чињенице да је сама наука универзална и на њој је базирана техничка глобализација, која је прожета економском глобализацијом. У суштини, потенцијална глобална еколошка катастрофа се мора предупредити глобалном екологизацијом свих привредних делатности на светском нивоу. За реализацију оваквог обимног пројекта најзначајнију улогу имају научници (истраживачи), техничка интелигенција и политичари (Хантингтон, 2000, стр. 37). Носиоци државних функција и политичари имају велику улогу и одговорност у овом процесу, те морају располагати знањима о потреби истовременог усаглашавања еколошких законитости и економског развоја (економских законитости). Када проблеми превазилазе државне границе, а еколошки проблеми су управо такви, онда доносиоци одлука морају узети у обзир „ширу слику“, односно читав низ нових чињеница, који често оспоравају добар део дотадашње економске праксе.

ТРИ ГЛЕДИШТА УТИЦАЈА ТЕХНОЛОГИЈЕ НА ДРУШТВО

Феномени попут глобализације и научно-технолошке револуције прилично заокупљају теоретичаре из свих области. У питању су појаве које битно детерминишу живот људи и узрокују значајне промене у целини, али остаје отворено питање да ли се тим појавама увећава простор људске

слободе или је то препрека чије се границе још увек не виде јасно, али представљају опасност.

Различити аутори су развили гледишта која се у основи могу дефинисати као оптимистично, песимистичко и индиферентно. Оптимисти сматрају да је научно-технолошка револуција, која је довела до глобализације и подржала је, толико значајна да „најављује нов свет“ те представља револуцију енергије, производње и потрошње (Драгичевић, 1986). Многи аутори са пуно оптимизма посматрају технолошки развој који доводи до изузетног развоја производних снага и тиме утичу на глобализацију. Оптимистично гледиште је најраспрострањеније схватање, а суштина се огледа у томе да се развојем науке и технологије повећава моћ над природом и тиме се повећава људска слобода. Као теоретичаре који заговарају овакав став можемо поменути Д. Бела, А. Тофлера, П. Навила, Е. Блаунера (Малешевић, 2004, стр. 6-12).

Насупрот оптимистима, постоје аутори који упозоравају на опасност од растуће моћи науке и технологије, а тиме и глобализације. Они заступају став да наука и техника теже ка апсолутној владавини, те да тиме њиховим развојем не треба очекивати ништа добро. Херберт Маркузе је један од најпознатијих „песимиста“ (Маркузе, 1968, стр. 172).

Постоји и индиферентно становиште, које је вредносно неутрално. Према овом схватању, наука, технологија и глобализација саме по себи нису ни добре ни лоше. Суштина овог гледишта је да у зависности од тога да ли се знање употребљава или злоупотребљава, те на основу тога можемо говорити о користима или штетности науке и технологије. Дакле, битан је начин употребе, односно све зависи од нас и нашег односа према науци, техници и природи.

Да не би дошло до злоупотребе науке на штету природе, потребно је развити еколошко знање, еколошку културу, еколошки морал и навике, односно еколошку праксу. Емпиријска истраживања су показала да је тек мали део човечанства свестан и еколошки осетљив у односу на будућност (Грул, 1985, стр. 9). Очигледно је да се свакодневно увећавају индикатори еколошке кризе коју узрокује човек. Ова појава се манифестује на свим нивоима, на економској, политичкој, технолошкој и на културној равни. Својим начином производње, понашања, потрошње, односно свим активностима у индустријском друштву, човек је значајно прешао границе саморепродукције екосистема. Садашњи начин производње загађује животну средину и исцрпљује необновљиве изворе и природне ресурсе. Сасвим супротно принципима одрживог развоја, у пракси има доста појава где се

глобално индустријско друштво понаша као да смо последња генерација за Земљи. У већини случајева, акценат је на профиту и квантитету производње као основним мерилима успеха, раста и развоја друштва и појединца. Ако друштво суштински не функционише у складу са принципима одрживог развоја, онда је то узрок и суштина која доводи до еколошке кризе.

ЗАКЉУЧАК

Глобализација, односно друштво у коме живимо карактеришу процеси повезивања на основу економске и технолошке повезаности у односе међузависности и културне повезаности, што уз нове технологије и средства комуникације креира јединствено светско друштво. Међутим, глобализација производних и животних услова и процеса, истовремено значи и глобализацију ризика односно дистрибуцију негативних последица техничко-технолошког развоја. Савремено пост-индустријско друштво се у суштини суочава са континуираним растом ризика чије се последице не могу до краја предвидети. Данашње друштво је друштво ризика, и као такво није способно да контролише последице распрострањених технолошких ризика који воде до глобалних еколошких негативних екстерналија.

Еколошке појаве као што су: пораст температуре ваздуха и воде, измена режима падавина, пораст нивоа океана и мора и топљење леда су негативне екстерналије и последице узорковане климатским променама. Овакве појаве изазивају проблеме у функционисању глобалног друштва. Из тог разлога уклањање узрока који изазивају еколошку кризу, која има тенденцију да прерасте у еколошку катастрофу, је нужност која захтева озбиљну промену односа економије и друштва према природи. То је управо могуће коришћењем добре праксе и користи које пружају позитивни резултати науке и техничко-технолошког развоја. Узрок проблема, дакле може постати начин за решавање проблема.

Нужно је пронаћи методе и остварити контролу технолошке примене научних сазнања, уколико примена тих сазнања изазива негативне еколошке последице (негативне екстерналије). На глобалном нивоу је потребно интензивирати системе за превенцију и одбрану од еколошких катастрофа, не само формално него и суштински. Треба успоставити метод управљања савремених начина производње са одрживим условима животне средине. Такав став указује на потребу о редифинисању примене научних и свих других знања у смеру глобалних еколошких потреба. У

суштини, потенцијална глобална еколошка катастрофа се мора предупредити глобалном екологизацијом свих привредних делатности на светском нивоу. Одговор је у одрживом развоју, који омогућава унапређење науке и техничко-технолошке основе рада, уз пораст друштвеног богатства и благостања људи али уз истовремено чување животне средине. (У закључку смо поменули одрживи развој као само једно од општих места које се не сме заборавити. Аутори сматрају да није потребна даља елаборација.) Одрживост не значи остати на истом нивоу, већ наћи начине којима се побољшавају услови живота, јачањем односа између економије, природе и друштва. То не треба да остане концепт, него да се реализује кроз одрживу економију, одрживу потрошњу, одрживо коришћење енергије и одрживе индустријске активности. Овиме се увећава профит али се истовремено хуманизују радна и животна средина.

SUMMARY

GLOBALIZATION AND TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL CHANGES – A MORE MODERN SOCIETY AND/OR GLOBAL ENVIRONMENTAL CATASTROPHE

Globalization is the third phase of the process of internationalization of the world economy. It is interconnected and mutually conditioned by scientific and technological revolution. This is not accidental, because it is not just a social phenomenon that determines lives of people, but a phenomenon that causes a number of changes in the very essence of society. Globalization and technological changes have determined private and business lives of the people on a daily basis. However, a question that arises is whether globalization and the development of technology and science have really increased human freedom or these processes represent a new threat to mankind. Phenomena such as illiteracy, unemployment, migration, reduction of natural resources, air and water pollution, climate change and other forms of social, economic and ecological disasters can be connect to the new global trends. Environmental risks and ecological disasters that have been intensified are largely a result of uncontrolled and excessive production causing negative consequences. Whether globalization and technological development have brought more good or bad consequences is a question to be answered by experts from all areas of research. Answers to these questions are controversial and different, but this paper attempts to give at least a partial answer to this dilemma.

Keywords: globalization, technological change, society, environmental consequences

ЛИТЕРАТУРА:

1. Golušin, M., Muinitlak Ivanović, O., Andrejević, A., Vučenov, S., Survey of socio economic growth in SE Europe-new conceptual frame for sustainability metrics, Journal of Economic Surveys, Vol 28, Issue 1, pg. 152-168, 2014. DOI: 10.1111/joes.12006
2. Грачанац, А., Глобално банкарство, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица, 2009.
3. Грул, Х., Једна планета је опљачкана, Просвета, Београд, 1985.
4. Драгићевић, Д., Визија и збиља, Аугуст Цесарец, Загреб, 1986.
5. Ковачевић, Ђ., Смисао европизације, Политика, Београд, XLIV, бр 18/1
6. KOF Index of Globalization, доступно на:
7. http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2015/03/04/rank-

ings_2015.pdf

8. Малешевић, К., Човек против себе – огледи из социјалне екологије, Економски факултет у Београду, Београд, 2004.
9. Марковић, Д.Ж., Глобализација и опасност глобалне еколошке кризе, Теме, април-јун, Ниш, 2002.
10. Марковић, Ж. Д., Индустријски ризик – проблем савремене цивилизације, Зборник радова „Основна питања међународне сарадње у заштити од индустријског ризика и унапређивање квалитета радне и животне средине“, Ниш, 1999.
11. Маркузе, Х., Човјек једне димензије, Веселин Маслеша, Сарајево, 1968.
12. Мунитлак Ивановић, О., Голушин, М., Environmental Taxation as a Tool for Sustainable Development Policy-State Comparison of Serbia and Application of Ecological Taxation Reform in European Union, Economic Analysis, Vol. 45, no. 2012/1-2. pp. 32-44,
13. Мунитлак Ивановић, О., Голушин, М., Јовановић, Л., Изван БДП – недовољно афирмисан показатељ нивоа економско-еколошког развоја земље, International Scientific Conference on “Impact of climate change of the environment and the economy”, Belgrade, 22-24, April, 2013.
14. Мунитлак Ивановић, О., Распоповић, Н., Митић, П., Квантификација богатства друштва у смислу одрживе привреде, Екологија 21, број 74, Београд, 2014.
15. Пантић, Н., Природа и човек, Зборник радова; „Човек и природа“ САНУ, Београд, 1984.
16. Станојевић Д., Митић П., Ракић С., Стратегија банкарског сектора у контексту одрживог развоја – перспективе Србије XVIII Интернационални научни скуп СМ 2013, Стратегијски менаџмент и системи поддршке одлучивању у стратегијском менаџменту, 2013.
17. Хантингтон, С., Сукоб цивилизација, ЦИД, Подгорица, 2000.

Овај рад је примљен **16.03.2015.** а на састанку редакције часописа
прихваћен за штампу **25.05.2015.** године.